

JOSEF DOHNAL

STŘETÁNÍ VNITŘNÍ A VNĚJŠÍ REALITY V PRÓZÁCH MICHAILA KUZMINA

Střetání vnější a vnitřní reality jako dvou dimenzí lidského bytí je přirozeným a běžným prvkem, který nás provází každodenními životními situacemi. Do vnější reality jsme zasazeni díky našemu bytí v předmětném světě, jehož základními dimenzemi jsou prostor a čas; vnitřní realita jako výsledek „zvnitřňování“ vnějšího světa individuální reflexí a produkcí nehmotných představ v lidském vědomí je pak zřejmě výlučným produktem reflektujícího vědomí a kreativní fantazijní schopnosti lidského individua; její základní dimenzí je zřejmě čas, ale i s tím pracuje vnitřní realita značně volně. Zatímco vnější realita našeho bytí – tj. naše fyzické bytí v reálném světě lidí a věcí – je pro nás samé i pro druhé snadněji přístupna (jsme k tomu vybaveni našimi smyslovými orgány), k vnitřní realitě, tj. k tomu, co se odehrává v našem duševním světě, je přístup mnohem komplikovanější a některé z forem vnitřní reality jsou obtížně přístupny i samotnému jedinci, který je „produkuje“. Cestou, která umožňuje výměnu zkušeností týkajících se vnitřní reality mezi jednotlivci, se tak stává především přímá komunikace, a to jak verbální, tak neverbální. Taková komunikace však naráží na velké množství překážek, které spočívají jednak v nástrojích komunikace, jednak v oblasti norem mezilidské komunikace (patří sem především morální aspekt, určující o čem se „smí“ a „nesmí“, resp. „může“ a „nemůže“ komunikovat; patří sem zřejmě i tendence ponechávat si svá osobní tajemství, neotevírat své nitro celému okolí, ale jen vybraným partnerům, anebo vůbec nikomu; významnou roli tu hraje i tabuizace některých témat či tématických oblastí), ale i v tom, nakolik je komunikujícím jejich niterná zkušenost „známa“, nakolik si ji uvědomují a dokáží pocítované, zažívané, ale ne vždy dostatečně uvědomované přenášet do slov.

Jednou z možností, otevírajících cestu k vnitřní realitě, se stává literatura. V ní se vnitřní svět literárních postav může čtenáři otevřít často podstatně úplněji, než by tomu bylo v přímé adresné komunikaci mezi reálnými komunikáčními partnery. Je tomu tak mj. proto, že literární komunikace – především mimo půdu tzv. literatury faktu – přenáší předmět komunikace do oblasti fikce; nejed-

ná se tedy už o konkrétní fyzickou osobu z masa a kostí, ale o „výtvor“, který je „modelem“, „zástupcem“ nějaké hypoteticky možné osoby.¹ Odpadá tak celá řada komunikačních překážek, které by znesnadňovaly právě komunikaci o obsahích vědomí literární postavy. Ona „modelovost“ se tak stává jedním z důležitých příznakových faktorů, zpřístupňujících ty vrstvy vnitřního světa literárních postav, které by jinak, při lpění na reálných hrdinech, zřejmě zůstaly mimo dosah literární komunikace.

Poměrně často pak spisovatelé sahají k tomu, že vnitřní realitu, která je vlastní literárním postavám jejich děl, konfrontují s realitou vnější; právě v takovém střetání obou realit, v jejichž průsečíku reálná lidská bytost neustále žije, umožňuje tematizovat některé momenty lidského bytí v jejich zobecněné podobě. Čtenáři se tak dostává možnosti rozpoznávat některé situace, s nimiž se v reálném životě setkává, uvědomovat si jejich význam pro sebe sama, formovat své hodnotové postoje k modelovým situacím a vytváří se prostor pro důležitý prvek katarze chápané jako „poznávání“ či „rozpoznávání“ smyslu vztaženého nejen na „bytí obecně“, ale i na bytí „pro mne samého“ a bytí „mne samotného“.²

Zdá se, že vytváření prostoru pro střetání vnitřní reality s realitou vnější je jednou z důležitých kompetencí, kterou literatura působí na čtenáře. Pokusme se ověřit si, nakolik se taková možnost otevírá před literaturou, která není zaměřena jen na základní otázky lidského bytí, ale sleduje spíše marginální provázející nás nepřilíš patetickými momenty. Prostorem pro to se nám stanou drobné humoristické povídky ruského básníka a prozaika Michaila Alexejeviče Kuzmina (1872-1936) publikované v letech 1915 až 1917.

První z nich je povídka *Отличительный признак*³, která vypráví příběh anglické vychovatelky slečny Woodové v ruské rodině, v níž pečuje o jejich dceru Kátu. Nerovné postavení mezi vychovatelkou a její svěřenkyní vytváří málo prostoru pro přímou komunikaci, takže Káta usuzuje nikoli na základě sdělovacího, ale podle vnějších projevů:

«Мисс Вуд каждую среду получала письма из Англии; потом письма стали приходить через две недели, потом еще реже. Все думали, что англичанки остался на родине жених, но так как он был далеко

¹ Někdy právě zde vniká zárodek věčné diskuse o tom, zda literární postava má, musí či může, anebo na druhé straně nemá, nesmí či nemůže být něčím nahrazujícím, suplujícím realitu. Nechceme se do této diskuse zaplétat, a proto si vystačíme konstatováním, že oba extrémní názory stejně končí kdesi u kompromisu – i ti nejzarytější stoupcem typizace nakonec musí konstatovat, že určitá část „stavby“ literárních postav jejich děl je fikcí, zatímco i nejzapřísáhlejší přívrženci literární fikce a výmyslu jsou nuceni akceptovat to, že bez jistých reálných atributů by jejich postavy jen sotva byly schopny stát se literárního života schopnými modely.

² Je otázkou, zda právě zde nestojí za to hledat odvěký zájem čtenáře na literárním díle. Potřeba poznat sebe sama (odpovědět si na otázku „kdo vlastně jsem?“) profilováním se oproti druhým je někdy v reálných podmínkách ztěžována či znemožňována; literatura možná více než jiné druhy umění přináší možnost konfrontovat vlastní myšlenkový svět (vnitřní realitu) s myšlenkovými světy jiných. V interakci pak vzniká prostor nejen pro sebeuvědomění a sebezpoznání, ale i pro rozvoj tak důležité vlastnosti jakou je empatie.

³ Poprvé byla otištěna v roce 1915 v časopisu *Огонек*.

и нечем, кроме писем, себя не проявляя, то смотрели на это спокойно, слегка улыбаясь только на волнение гувернантки. Очевидно, ее роман на расстоянии шел не очень удачно, потому что с каждым новым письмом мисс делалась все более и более печальной.»⁴

Čistě vnější příznaky, interpretované „ostatními“ jednoznačně jako krize v milostných vztazích, však vůbec nemusí odpovídat obsahu vědomí slečny Woodové. Právě to totiž vyjde najevo tehdy, když se jí Káťa přímo zeptá, jak se věci mají. Zpětný dotaz guvernanky na to, jaké „věci“ má na mysli, logicky Kátu přiměje odhalit, jaké je její vidění záležitosti v její „vnitřní realitě“ – jde přece o srdeční záležitost. Přímá komunikace její názor koriguje – žádná srdeční záležitost neexistuje, Káťa si vše vymyslela, Angličance přece píše její vlastní bratr. To alespoň tvrdí slečna Woodová; jenže Káťa není s jejím vysvětlením srozuměna, domnívá se, že je to jen snaha zakrýt pravý stav věcí malou lží, a končí rozhovor tím, že je jí vlastně jedno, od koho dopisy jsou, že se však domnívala, že je slečna Woodová otevřenější a hodnější. Snaha nevzdat se toho, jak Angličanku vnímala, lpět na stereotypech, které jsou vlastní jejímu vlastnímu světu, vede jen k minimálnímu posunu vidění Angličanky v Kátině „vnitřní realitě“. Odhalují se i vnitřní přístupy obou protagonistek ke komunikaci: Káťa předpokládá, že Angličanka měla právo nehovořit o celé záležitosti, když však Káťa začala, měla být „otevřenější“, ale ne pořád lhát. Slečna Woodová cítí, že jí Káťa neuvěřila, a proto se k rozhovoru za čas vrátí, protože nemůže snést atmosféru nedůvěry. Až v tomto okamžiku, kdy slečna Woodová říká více, než musí, dochází k prolomení nedůvěry mezi oběma mladými dámami a Káťa dostává možnost nahlédnout do vnitřního světa guvernanky, ve kterém se projevuje jednak pochopení pro bratra, který se umí nadchnout, neumí však vytrvat, jednak snaha nahradit si chybějící informace o jeho životě vlastní fantazií; slečna Woodová pracuje s náznaky, které v dopisech dostala, a představuje si, co se asi děje s jejím bratrem – a s tím, co běží před jejím vnitřním zrakem, se svěruje Kátě. Vnější a vnitřní realita, tj. to, co se s guvernankou děje před očima ostatních, a to, co ona sama prožívá, se tak dostává v Kátině vnitřní realitě do souladu, nastal moment „poznání“, který ústí do reálného posunu v Kátině chování: začíná se slečnou Woodovou soucítit a hledá možnost, jak jí pomoci. Nakonec se jí to podaří, byť nezáměrně: pozve ji do kina, kde na záběrech britské armády pozná slečna Woodová svého bratra nejen podle obličeje, ale i podle „specifického příznaku“, díry na kalhotách, která svědčí o tom, že se nezměnil, že je pořád stejný v tom, jak se upne na něco velkého a zanedbá maličkost. Slečna Woodová v oné chvíli „urovná“ svoji vnitřní realitu, neboť namísto fantazií nabídnutých nedobrych představ nabyla přesvědčení, že s jejím bratrem je vše v pořádku – informace, kterou dostala, jí umožnila sladit realitu vnější s realitou vnitřní.

⁴ Кузмин, М. А.: Отличительный признак. В: Кузмин, М. А.: Проза IX. Несобранная проза. Berkeley 1990, с. 9.

Druhým příkladem střetání vnější a vnitřní reality je povídka *Прогулки, которых не было*⁵. Hlavní hrdina povídky, Ilja Vasiljevič Šubkin, žije ve vlastním světě, který autor povídky hned v incipitu charakterizuje těmito slovy:

*«Если принять за правильное известное положение старинных и новых оккультистов, что человек есть малый мир, где различные соотношения составных физических элементов совпадают таинственно и точно с распределением природным, то могут показаться не чрезмерно странными и географические мнения Ильи Васильевича Шубкина. А, между тем, эти географические мнения были более, чем парадоксальны, кому-нибудь, пожалуй, показались бы бреднями, измышлениями совершенно неуравновешенного ума, просто глупостью.»*⁶

Důvodem bylo to, že Šubkin ve svém vnitřním světě prolнул Petrohrad s mapou světa a části Petrohradu sám pro sebe pojmenoval podle nejrůznějších koutů světa. Svůj svět dokázal sdílet s jediným člověkem, přítelem Vasjou, kterému bylo vše jakoby dávno známo a ničemu se nedivil, o ničem nediskutoval, na nic se neptal. Tento stav trval až do dne, kdy Šubkin dostal dopis, ve kterém je zván na návštěvu k dámě, která používá seversky znějící jméno a uvádí adresu, která odpovídá jeho rozdělení Petrohradu – zve ho do Norska, tedy (podle jeho svérázné mapy) na Vasiljevský ostrov! Nikde se čtenář nedozví, jak tento fakt niterného Šubkinova světa pronikl k paní Jelizavetě Mont, nicméně splnutí jejich svérázné geografie učinilo z nich okamžitě blízké lidi, o kterých by si náhodný pozorovatel pomyslel *«...что они играют какую-нибудь пьесу, ведут игру, оба сошли с ума – что хотите, только никак не предположил бы, что это – хозяйка занимает гостя, пришедшего впервые в дом.»*⁷ Ilja Vasiljevič je od první návštěvy paní domu nadšen a navštěvuje ji častěji. Záhy se však ukazuje, že ono splnutí je spíše zdánlivé: při jedné neočekávané návštěvě není Šubkin přijat jako jindy, ale zastihne Lízu, jak hraje na housle, což ho udiví – netušil to, stejně jako neznal další fakta, která se dozvídá, totiž že je náladová a že čeká na svého nápadníka-ženicha. Šubkin odejde, jakmile Kurt dorazí, ale uvědomí si, že Lízu miluje:

*«Положение влюбленного было для Ильи Васильевича дико и неприлично: будто живешь в чужой квартире, или портной обузил платье. Впечатление почти физической неловкости не уменьшалось от сознания, что и он влюбился, как герои стольких прекрасных романов.»*⁸

V jeho vnitřním světě dochází ke změně: jeho zájem o zeměpis klesá, roste však jeho zájem o „severské království“. Začíná své city racionálně probírat

⁵ Povídka byla poprvé otištěna v časopisu ?рус в roce 1917.

⁶ Кузмин, М. А.: Прогулки, которых не было. В: Кузмин, М. А.: Проза IX. Несобранная проза. Berkeley 1990, c. 16.

⁷ Тамtéž, s. 21.

⁸ Тамtéž, s. 24.

a postupně se dobírá zajímavých závěrů – všechny dosavadní cenné prvky jeho vnitřního světa začínají ztrácet význam a jediné cenné, co mu zůstává a ovládá jeho niterný svět, je «...милая девушка с большими руками, спортивной походкой и веселым, неулыбающимся лицом, которую зовут, правда, Лиза Монт, но которая живет преспокойно на Васильевском Острове, куда так просто ходят трамваи № 4 и № 18.»⁹ Znamenalo to velký zásah do jeho života, který však probíhal jakoby sám sebou, neřízen vědomím a protagonista povídky jako by si nebyl vědom všech jeho důsledků: «Илья Васильевич не замечал, что такой вывод уничтожил все его системы, его изобретения, смысл его жизни и даже как будто порывал связь между ним и Елизаветой Васильевной.»¹⁰

Když pak dochází k vyznání lásky, ukazuje se, že paralelnost obou světů, vnějšího, odpovídajícího reálnému času a prostoru, a vnitřního, toho, který je sblížil, ale který neodpovídá geografické realitě, jim brání v dorozumění:

Елизавета Васильевна встала и, пройдясь немного по комнате, снова спросила:

– Где всё это происходит?

– У вас в доме.

– Нет, я хотела спросить вас, к кому относится ваше признание: к Лизе Монт, норвежской девушке, или к Елизавете Васильевне, васильевостровской жительнице.

– Я не знаю.

– ...

– А вы меня любите?

– Не знаю. Мы с вами даже незнакомы. Мы познакомились лишь в Норвегии, на Васильевском Острове не встречались.»¹¹

Pro oba existují náhle dvě paralelní roviny: jedna je projevem jejich vnější reality, bytí v Petrohradě, faktu toho, že jeden druhého neznají, že Líza nemá ženicha, že jejich cit nemůže být prohlášen za jasný a oboustranný, protože na něj v této realitě neměli vůbec čas a prostor. Druhá rovina, pro oba stejně konkrétní, avšak v jejich nitru, rovina jen časově a nikoli prostorově paralelní, je rovina hry – hry na Norsko, na norskou plavovlasou krasavici, na ženicha a geografa, s nímž ji spojuje přátelství, ale rozděluje láska. Je to rovina vzájemného porozumění, blízkosti – ale hrané, neskutečné, „nezhmotnitelné“ do toho, co si oba pod možným pokračováním lásky představují. Zdá se, jako by právě tato stránka, ono duchovní sblížení, bylo pro Lízu cennějším: „Когда Илья Васильевич ушел, Монт долго стояла у окна, наконец, произнесла: – Конечно, так и нужно, но все-таки какое присутствие духа!”¹²

⁹ Tamtéž, s. 25.

¹⁰ Tamtéž, s. 25.

¹¹ Tamtéž, s. 27-29.

¹² Tamtéž, s. 29.

A konečně třetí povídkou je *Воображаемый дом*.¹³ Její děj je opět prostinký: Vladimír Vasiljevič Dulin přivádí do svého bytu jako nájemníka Dmitrije Petroviče Pečkovského s tím, že se rozhodl provdat za něho svoji dceru Jevdokiji Vladimirovnu zvanou Donyška. Jeho rozhodnutí je založeno na tom, že v Kazani údajně Pečkovští vlastní dům, jsou tedy zámožnou rodinou a jejich syn je proto pro Dulinovu dceru výhodnou partií. Veškeré informace však má z druhé ruky, nic si neověřuje; jedinou adresnou zprávou je svědectví tety Máši (přináší ho Dulinova žena Julie Pavlovna) o tom, že v Kazani jacísi Pečkovští skutečně žijí a že jsou majiteli domu a vůbec zámožnou rodinou. To vše se stane součástí toho, jak vnímá vnější realitu Dulin, jak z ní činí svoji niterně prožívanou vizi situace, která mu slouží k tomu, aby podle této vize formoval realitu. I v tomto případě, stejně jako v minulé povídce – Dulin je celkem dobře zajištěný, pro dceru má slušné věno – slouží vnitřní realita k tomu, aby vznikla hra, a to nejen již hra jednoduchá, ale hra „na druhou“, protože Dulin předpokládá, že Pečkovskij hraje skromného a chudého, takže začíná „protihru“, jak o tom svědčí jeho dialog s dcerou, kterou navíc, aniž to odpovídá jejímu chtění, staví do role zamilované:

«...ему дорога твоя любовь; ему интересно, чтобы ты его полюбила за него самого, а не за его деньги.

– Да, но почему вы решили, что он влюблен в меня?

– Это же бросается в глаза.

– Не знаю, мне не бросилось.

– Ты не в счет, влюбленные никогда ничего не видят.

– Так вы и меня записали в ряды влюбленных?

– Ну, разумеется. как же иначе! А посмотри, какой я хитрый. Как говорится, нашла коса на камень. Он скрывает свое положение, и я скрываю, что только благодаря скромности мы снимаем эту квартиру, даже сдаем комнату, что за тобой двести тысяч приданого и т. п. Хочу, чтобы он полюбил мою девочку, мое золотое доньшко за нее самое, а не за какие-то двести тысяч.»¹⁴

Všechny události si pak Dulin osobuje právo interpretovat jako součást dané hry, dokonce na ně reaguje jako na hru a neuvědomuje si, že, po pravdě vzato, obelhává sám sebe. Jeho vnitřní realita je však natolik silně součástí jeho vědomí, že mu umožňuje nacházet kýžené souvislosti a důvody i tam, kde ve skutečnosti nejsou. Realita se však nakonec vyvine podle jeho představ, byť jen částečně: Pečkovskij vyzná Jevdokiji lásku, ta mu oznámí, že ho má také ráda, ale začíná s ním hrát další hru, když mu říká, že je chudá. Pečkovskij bere její slova za pravdu; když mu Dulin oznámí, že je ochoten dát mu dceru za ženu, jestliže Pečkovskij složí čtyřicet tisíc rublů, je Pečkovskij jediný, kdo opravdu podle

¹³ Povídka byla poprvé uveřejněna v časopisu *Аргус* v roce 1917.

¹⁴ Кузмин, М. А.: *Воображаемый дом*. В: Кузмин, М. А.: *Проза IX. Несобранная проза*. Berkeley 1990, с. 106-107.

tohoto požadavku jedná; Dulin je ochoten se požadavku vzdát, je přece jen součástí hry, kterou „bohatý“ akceptoval jen proto, aby „také hrál“; nenechal se proto odradit ani některými zpochybněními, která Dulin na jeho adresu pronesl. Na splnění otcova požadavku nelpí ani Donyška, protože ví, že dostane bohaté věno. Pečkovskij však oba překvapí a kýženou sumu sežene a získá tak uznání od Dulina i obdiv za svoji vynalézavost od Donyšky. Jen Donyška se však dozví, že peníze jsou vypůjčeny od tety Máši a že je bude nutno vrátit. Oba mladí lidé se však shodují v jednom:

«He может быть и речи о том, что свадьба не состоится, но при одном условии: поддерживать невольный обман. Пускай лучше думают, что мы скареды, чем огорчать папу. Снимем, даже купим, если хочешь, дом в Казани. На случай, если отец захочет поехать туда! Потому что, если он узнает, что все его догадки неверны, это его, положительно, убьет!»¹⁵

Ačkoliv tedy hra založená na lpení na nepravdě pevně vrostlé do vnitřní reality končí akceptací této hry ve vnější realitě ostatních, „majitel“ lživé představy o stavu věci na svém niterném přesvědčení nic nemění a setrvává v omylu. Ten byl ovšem natolik silnou „zbraní“, že ovlivnil životy a vnější realitu ostatních postav. Kuzmin tuto skutečnost využívá k humornému vyznění této povídky, zčásti pak i obou výše zmiňovaných povídek.

Setkávání vnitřní a vnější reality je ve sledovaných povídkách reprezentativní co do zastoupení několika možných typů: vnitřní realita se mění vlivem fakt přicházejících z vnější reality (Отличительный признак), ve druhém případě přechází konfrontace vnitřní a vnější reality v proměnlivou hru s oběma realitami, z nichž každá, byla-li by akceptována, vytváří zcela odlišnou situaci (Прогулки, которых не было), a konečně se setkáváme i s případem, kdy po krátkém zaváhání končí porovnání vnější reality s vnitřní plným návratem, ba utvrzením původní vnitřní reality (Воображаемый дом), ve které nedochází k žádné proměně, byť byla od počátku v nesouladu s realitou vnější. Zatímco v předchozím případě „oscilace“ obou realit je oboustranná hra, do které vztah protagonistů ústí, v posledním případě jen jedna ze zainteresovaných osob zachovává svoji pozici; pro ostatní začíná opět hra, do níž jsou svým způsobem vmanévrovány Dulinovou neschopností „sladit“ obě reality do homogenního, kongruentního celku. Zdá se však, že Kuzmin vědomě tematizuje obě reality a že mu jejich střetání slouží k vykreslení poněkud humorného, nicméně zároveň upřímně lidského pohledu pod pokličku mezilidských vztahů, protože všechny tři povídky jsou charakterizovány snahou o vzájemné porozumění a vstřícnost. Zajímavé je pak to, jakým způsobem, jakými prostředky jsou obě zmiňované reality tematizovány, ale to už je širší problematika související především se způsobem komunikování autora a čtenáře v literárním díle stejně jako se specifiky vnímání komunikace obsahů v různých literárních směrech.

¹⁵ Тамтёж, s. 122.

